

Marta Kupczewska

Wydział Historyczno-Socjologiczny
Uniwersytet w Białymstoku

Intercyza ślubna z Katarzyną księżniczką Ostrogską, między księżną Imcią Anną z Szemberka Ostrogską województwina wołyńską uczynioną a Imcią Panem Tomaszem Zamoyskim wojewodą kijowskim

Intercyza przedślubna była umową zawieraną przy okazji zaręczyn (na zmówinach) i wpisywaną do ksiąg sądowych¹. Dokument tego typu stanowić może ciekawe źródło do poznania spraw związanych z zawieraniem małżeństw w okresie staropolskim. W Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu pod sygnaturą 1904/II zachowała się intercyza przedślubna między księżną Anną Ostrogską matką Katarzyny a Tomaszem Zamoyskim². Dokument ten uzgodniony i podpisany ostatecznie został w Jarosławiu 18 lutego 1620 r., czyli na niespełna dwa tygodnie przed właściwą datą ślubu.

Same okoliczności starań podjętych przez wojewodę kijowskiego Tomasza Zamoyskiego o rękę wojewodzianki wołyńskiej Katarzyny Ostrogskiej opisywał wieloletni sługa drugiego ordynata, Stanisław Żurkowski: „Rok pański 1620 [...] zacząwszy go szczęśliwie, począł myśleć [Tomasz Zamoyski] o postanowieniu swem. Pobłogosławił Pan Bóg intencji jego niedługimi zawodami. Przez poważnych i podufałych przyjaciół swych domowych, wyrozumiawszy wprzód skłonność Jaśnie Oświeconej Anny z Stemberku księżnej Ostrogskiej, wojewodziny wołyńskiej, zjechał pierwszym razem w dom jej do Jarosławia, aby o córkę jej Katarzynę przystojnie, według starożytnego obyczaju polskiego, starannie czynił. Za tym zajazdem pierwszym, zmowa przez przyjaciół, oddanie pierścieni z obu stron i intercyzy małżeńskie stanęły”³. Co charakterystyczne – nie tylko dla oma-

¹ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, Lwów 1911, s. 375–449; T. Maciejewski, *Historia prawa sądowego Polski*, Koszalin 1998, s. 55–59.

² B. Ossol. 1904/II, Intercyza ślubna z Katarzyną księżniczką Ostrogską, między księżną Imcią Anną z Szemberka Ostrogską wojewodzina wołyńską uczynioną a Imcią Panem Tomaszem Zamoyskim wojewodą kijowskim, k. 33–34v.

³ S. Żurkowski, *Żywoć Tomasz Zamoyskiego, kanclerza wielkiego koronnego*, wstęp A. Batowski, Lwów 1860, s. 41–42.

wianego dokumentu – w okresie staropolskim intercyzy na ogół postrzegane były jako nieodwołalna zgoda na zawarcie małżeństwa.

Prezentowana intercyza nie odbiega od standardowych wzorów dokumentów tego typu.

We wstępie przedstawione zostały strony umowy. Wedle prawa polskiego pozbawione możliwości samodzielnego działania prawnego panny, z urzędu zastępowane były przez brata lub innego dorosłego opiekuna, lub też, jak było to w przypadku Katarzyny, przez posiadającą zdolność do działań prawnych wdowę-matkę⁴. Co charakterystyczne, intercyza już w punkcie pierwszym zastrzegła, iż ostateczna decyzja o zawarciu małżeństwa należała do kasztelana krakowskiego Janusza Ostrońskiego. Miało to związek z ugodą, która podpisana została w rok po śmierci ojca Katarzyny wojewody wołyńskiego Aleksandra Ostrońskiego to jest 13 lipca 1604 r., w czasie trwania sesji Trybunału Koronnego w Lublinie. Na mocy dokumentu zawartego między kasztelanem krakowskim Januszem Ostrońskim a wdową po wojewodzie wołyńskim i jej dziećmi, Anna Ostrońska uzyskiwała pełne prawo do dysponowania majątkiem po mężu oraz opieki nad dziećmi, jednakże w kwestiach związanych z wydawaniem swych córek za mąż, księżna winna była zasięgać rady teścia i szwagra⁵. Przypomnijmy, iż Konstanty Ostroński – ojciec Janusza i Konstantego, zmarł w 1608 r., zatem ostateczna decyzja o zamążpójściu wojewodzianek należała do kasztelana krakowskiego. W świetle korespondencji zachowanej między Januszem Ostrońskim a Tomaszem Zamoyskim, była to raczej formalność, gdyż w latach 1618–1620, to jest okresie bezpośrednio poprzedzającym zaręczyny i ślub, magnaci korespondowali ze sobą w bardzo przyjaznym tonie. Ich bliskie stosunki zawiązały się jeszcze w 1613 r., czyli zaraz na początku aktywności politycznej Tomasza, kiedy – jak wspomina Stanisław Żurkowski – nawiedził on Ostróg, gdzie został przyjęty przez gospodarza niezwykle wystawnie. Finał tego spotkania był taki, iż właśnie wtedy nawiązała się między magnatami przyjaźń⁶. Zamoyski posiadał również bardzo dobre kontakty z braćmi Katarzyny: Januszem i Konstantym, z którymi w czasie sejmu w lutym 1618 r. – jak pisał sługa Tomasza – „często przystawał, i tak się w sobie zakochali, że rzadki dzień minął, żeby jeden u drugiego na chlebie nie był”⁷.

Dominującą pozycję w prezentowanej intercyzie, podobnie jak w innych dokumentach tego typu, zajmują kwestie majątkowe, takie jak wielkość i rodzaj majątku wniesionego przez żonę do masy majątkowej oraz proporcjonalną do niego oprawę męża w postaci zabezpieczenia na jego dobrach. I tak, kwota po-

⁴ W. Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. 1, Warszawa 2010, s. 299

⁵ T. Kempa, *Dzieje rodu Ostrońskich*, Toruń 2002, s. 133.

⁶ S. Żurkowski, *Żywot Tomasza Zamoyskiego...*, s. 19–20.

⁷ *Ibidem*, s. 33–34.

sagu określona została ogółem na 53 tys. 333 zł.⁸. Na sumę tę, po pierwsze, składała się kwota trzydziestu trzech tysięcy trzystu trzydziestu trzech złotych i były to pieniądze pochodzące z dawnych zapisów brata Janusza Ostrogskiego na rzecz Katarzyny Ostrogskiej. Natomiast druga część posagu składała się z majątku ruchomego w postaci „klejnotów, złota, srebra, którego powinna Księżna Jej Mśc oddać *in valore* dwadzieścia tysięcy złotych polskich na dobrach swych wolnych”.

Kwota oprawy, zgodnie z zapisem w intercyzie odpowiadała sumie 53 tys. zł., którą sumę „zwyczajnym starodawnym zapisem oprawy”, narzeczony zobowiązał się zabezpieczyć na swych dobrach dziedzicznych już po zawarciu małżeństwa. Nadmienić należy, iż stało się to *de facto* dopiero w lutym 1621 r., aktem *commutatio iuris* dokonany przez Tomasza Zamoyskiego w aktach Metryki Koronnej⁹.

Co charakterystyczne, w intercyzie brak jest jakichkolwiek zobowiązań małżonków o charakterze osobistym. Za wyjątek w tej materii nie może być uważane, osobiste zobowiązanie pana młodego, że nie będzie przywoził przyszłej małżonki do żadnych szkodliwych zapisów bez zgody jej najbliższych krewnych. Takie stwierdzenie w przypadku magnatki miało zabezpieczać ją i jej bliskich przed ewentualnymi niekorzystnymi inicjatywami współmałżonka. Nie mógł on zatem alienować ani zadłużyć oprawy, zarówno tej w pieniądzu, jak i w dobrach nieruchomości. Ponadto zobligowany został do poszanowania przyszłych majątków żony i zakazu ich sprzedaży. Jedynym odstępstwem od tych reguły mógł być przypadek spłaty ewentualnych długów Katarzyny, jednak nie mógł tego robić bez jej przyzwolenia. Jeśliby doszło do takiej sprzedaży, wojewoda kijowski miał obowiązek zrekompensować żonie jego równowartość na innych swych dobrach, co potwierdzone być powinno stosownym aktem. Punkt trzeci intercyzy wspominał natomiast o pewnych obłożonych długami majątnościach księżnej, w przypadku których, po ich uprzednim wykupie od zastawników, mógłby Tomasz Zamoyski objąć w osobiste posiadanie, czemu jak napisano: „Księżna Jej Mśc pozwalać raczy i temu kontradikować nie ma”.

Co do wyprawy panny młodej, to bezpośrednio nie wspomina się o niej w intercyzie. Punkt piąty mówił tylko o dobrach ruchomych, które pozostały po zmarłych synach księżnej Anny, z których ona sama uczyni nagrody sługom po zmarłych synach Januszu i Konstantym, pozostałe zaś dobra zapisem prawnym podzieli i rozda wedle własnej woli na co „Jego Mśc Pan wojewoda kontentuje się

⁸ Była to suma stosunkowo nieduża, jak na 100 tys. zł posagu dla Zofii Ostrogskiej, odebranej przez Stanisława Lubomirskiego dopiero w 1620 r., lecz w memencie ślubu Zofii i Stanisława w 1613 r., żyli jeszcze dwaj bracia księżniczki, były więc to przypuszczalnie pieniądze, zapewniające zrzeczenie się pretensji do dóbr dziedzicznych po Ostrogskich.

⁹ AGAD, Metryka Koronna, nr 166, Akt *commutatio iuris*, Warszawa, II 1621, k. 569–571.

i Księżna Jej Mśc Panna Katarzyna małżonka Jego Mści przysła kontentować się powinna”.

Aby zabezpieczyć się przed niedotrzymaniem warunków umowy, obie strony (tj. matka i pan młody) zadeklarowały się dotrzymać powyższej umowy pod zakładem 50 tys. zł. Anna Ostrogska wpisać ją miała do ksiąg ziemskich lubelskich, Tomasz Zamoyski zaś do ksiąg grodzkich grabowieckich, najdalej do 18 maja 1620 r. Zainteresowane osoby podpisały się własnoręcznie pod dokumentem, a także odcisnęły na nim swoje pieczęcie.

Należy również stwierdzić, iż posąg Katarzyny opisany został stosunkowo ogólnie. Wiązało się to zapewne z sytuacją prawną panny młodej, która wobec braku męskich potomków w rodzinie była wraz ze swoimi siostrami jedyną spadkobierczynią majątku po rodzicach¹⁰. Zaistniała zatem konieczność przeprowadzenia podziału dóbr po Aleksandrze Ostrogskim. Mówił o tym punkt czwarty intercyzy. W rzeczywistości, przygotowania do tego działu rozpoczęły się jeszcze w 1619 r. i trwały przez cały 1620 r., kiedy to rewizorzy, na czele z podskarbinem litewskim Michałem Tryzną, spisali inwentarz wszystkich dóbr¹¹. Ostateczny wielki podział majątków Ostrogskich na trzy części, został przeprowadzony w styczniu 1621 r.¹² Co ciekawe, do tego czasu, to jest przez dziewięć miesięcy 1620 r., zarządzał nimi nieoficjalnie Tomasz Zamoyski. W wyniku ostatecznego podziału posiadłości Ostrogskich, Katarzyna Zamoyska otrzymała następujące dobra: Tarnów, Rożnów, Strzyżowiec, Trzebieczów, Tarnopol, Krasne, Drohobuż, Równe, Satyjów i Krupę, do tego dochodziły kamienice w Krakowie i dwory w Łucku. Wojewoda kijowski zatem przez małżeństwo z Katarzyną, wnuczką wojewodziny kijowskiej Zofii z Tarnowskich Ostrogskiej, która wniosła Ostrogskim dobra tarnowskie¹³, osiągnął to, czego w 1570 r. drogą najazdu nie udało się zdobyć jego dziadkowi, kasztelanowi sandomierskiemu Stanisławowi Tarnowskiemu, to jest odzyskał podstawowy trzon dóbr tarnowskich¹⁴.

¹⁰ Jak pokazują badania, pokrywa się to z ogólną tendencją związaną z przypadkami, gdy kobiety pozostawały jedynymi spadkobierczyniami majątku, a posąg nie był im zazwyczaj wyznaczany. M. Lubczyński, *Zawieranie małżeństw przez szlachtę w świetle intercyz przedślubnych oblatowanych w krakowskich księgach grodzkich w latach 1680–1730*, [w:] *Wesela, chrzciny, pogrzeby w XVI–XVIII wieku*, pod red. Henryka Suchojada, Warszawa 2001, s. 148–149.

¹¹ B. Ossol. 3669/II, Inwentarz Anno 1620 przez rewizorów spisany dla podziału między córkami księcia Aleksandra Ostrogskiego.

¹² J. Długosz, *Podział latyfundiów Ostrogskich w roku 1621*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1969, Historia t. 16, s. 5.

¹³ Babka Katarzyny, poślubiona przez Konstantego Wasyla Ostrogskiego (ok. 1524/1525–1608) w 1553 r. Zofia Tarnowska (1534–1570), była jedyną córką hetmana Jana Tarnowskiego (zm. 1561), zaś jedyny syn hetmana kasztelan wojnicki Jan Krzysztof zmarł 1 IV 1567 r., w ten sposób większość majątku przeszła w ręce córki Zofii. W. Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski: z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985, s. 326–331.

¹⁴ Pretensje do majątku po hetmanie mieli przedstawiciele osiadłej na Dzikowie bocznej linii

Po podpisaniu intercyzy ślubnej Tomasz Zamoyski i Anna Ostrogska wystosowali zaproszenia do uczestników wesela. Ślub odbył się, zgodnie z wolą matki panny młodej w Jarosławiu, w kościele Jezuitów dnia 1 marca 1620 r. Udzielał go arcybiskup lwowski Jan Andrzej Próchnicki. Pannę młodą od matki oddawał kasztelan przemyski Stanisław Wapowski, a dziękowania za nią w łóżnicy dokonał kanclerz i hetman wielki koronny, Stanisław Żółkiewski¹⁵. W czwartą niedzielę po Wielkanocy, 17 maja 1620 r. w Zamościu odbyły się uroczyste przenosiny.

B. Ossol. 1904/II, k. 33–34v

Między Księżną Jmcią Anną z Sztemberku Ostrogską wojewodzina wołyńską wdową i między Imcią Panem Tomaszem Zamoyskim wojewodą kijowskim intercyza szlubna o Katarzynę Księżniczkę Ostrogską w Jarosławiu die 18 lutego 1620

[k. 33] Za wolą i wyrokiem Pana Boga Wszzechmogącego, w Trójcy Jedyne go, a za staraniem Jaśnie Wielmożnego Je[go] Mści Pana Tomasza Zamoyskiego na Zamościu wojewody kijowskiego, knyszyńskie[go] starosty. Przez wielkie i zacne ludzie powinno swoje Jaśnie Oświecona Pani Pani Anna z Sztemberku Księżna Ostrogska wojewodzina wołyńska¹⁶, w stan ś[więty] małżeński pozwolić raczyła Jaśnie Oświeconą Katarzynę Księżną Jej Mści Ostrogską wojewodziankę wołyńską¹⁷ córkę swą jako matka i opiekunka. Zapisana przerwczonemu Jaśnie Wielmożnemu Je[go] Mści Panu wojewodzie kijowskiemu z wonuliciami niżej opisanemi.

Pierwsza. Czas ślubu i wesela jeszcze się nie złoży, aż wprzód wiadomość nastąpi od Jaśnie Oświeconego Pana Pana Janusza Książęcia Ostrogskiego kasztelana krakowskiego¹⁸ jako stryja rodzonego [Księżnej] Jej Mści tedy czas ślubu

Tarnowskich, wojewoda sandomierski Stanisław Spytek (1514–1568?) oraz jego syn Stanisław (ok. 1641–1618). T. Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich...*, s. 90.

¹⁵ S. Żurkowski, *Żywoć Tomasza Zamoyskiego...*, s. 42.

¹⁶ Anna z Kostków Ostrogska, od 1592 r. żona Aleksandra Ostrogskiego wojewody wołyńskiego, córka wojewody sandomierskiego Jana Kostki i jego drugiej żony Zofii z Odwodów, wdowy po Janie Krzysztofie Tarnowskim. H. Kowalska, *Ostrogska z Kostków Anna (1575–1635)*, [w:] PSB, t. 24, s. 478–479.

¹⁷ Katarzyna z Ostrogskich Zamoyska (zm. 1642), córka Aleksandra Ostrogskiego i Anny z Kostków Ostrogskiej. *Ibidem*, s. 479.

¹⁸ Janusz Ostrogski (ok. 1554–1620), od 1585 r. wojewoda wołyński, od 1593 r. kasztelan krakowski, najstarszy syn wojewody kijowskiego Konstantego Wasyla i Zofii z Tarnowskich, brat wojewody wołyńskiego Aleksandra Ostrogskiego. T. Chyczewska-Hennel, *Ostrogski Janusz (ok. 1554–1620)*, [w:] PSB, t. 24, s. 481–486.

i wesela, a miejsce w Jarosławiu, według zadania Jaśnie Oświeconej Księżnej Jej Mści jako najprędzej złożony być ma.

Druga. Weźmie to Ich Mśc Pan wojewoda kijowski Księżnę Jej Mściej, iż względem tego, że Jego Mśc Pan wojewoda kijowski na cześć Księżnej Jej Mściej Katarzyny małżonki swej przyszłej sumę trzydzieści trzy tysiące trzysta trzydzieści i trzy złotych od Książęcia Jego Mści Pana krakowskiego według zapisu Księciu Januszowi ś[więtej] pamięci służącego na część Księżnej Jej Mści Katarzyny małżonki swej przyszłej podniesie, także względem klejnotów, złota, srebra, którego powinna Księżna Jej Mśc oddać *in valore* dwadzieścia tysięcy złotych polskich na dobrach swych wolnych, któreby tej sumie pięćdziesiąt i trzy tysiące złotych korrespondować zwyczajnym starodawnym zapisem oprawy *cum sufficienti evictione coram actio perpetuis Regni* asekuruje, a to najdalej *post contractum maritimum* [...] ¹⁹. Ani do alienaty summy Jej Mści Pani małżonke swej zapisanej, lubo i majątności [k. 33v] jej dziedzicznej (wyjąwszy sumę [...] ²⁰ płacenia długów na część Księżnej Jej Mści Panny Katarzyny małżonki swej przychodzących) jakimkolwiek sposobem przywodzić Je[go] Mśc Pan wojewoda nie ma. A jeśli by snadź jaką majątność Księżnej Jej Mści Panny Katarzyny małżonki swej przyszłej przedał, tedy równą takową[sz] *in recompensam* onej zapisać będzie powinien. Tamże na ten czas przy zeznawaniu oprawy dozoruje wspólne na dobrach swych Ich Mście zobopólnie zeznać sobie mają.

Trzecia. A iż majątności pewne Księżnej Jej Mści są długami onerowane, tedy gdy którą majątność Jego Mśc Pan wojewoda kijowski od zastawników elliberuje i wykupi *transactiones omnium iurium in personam sui* Jego Mśc Pan wojewoda ma otrzymywać i majątności w posesję obejmować. Na co Księżna Jej Mśc pozwalać raczy i temu kontradikować nie ma.

Czwarta. Iż Księżna Jej Mśc Pani wojewodzina wołyńska jako matka wspólnej zgody i miłości dziatek swych życząc, podać raczyła sposób około przyszłego rozdziału wszystkich majątności ojczystych Księżniczek Jch Mści córek swych ²¹, tedy Jego Mśc Pan wojewoda imieniem przyszłej Jej Mści Paniej małżonki swej, on acceptować raczy i Księżnę Jej Mśc Katarzynę przyszłą małżonkę swą, ku temu przywieść będzie powinien, jako też z Jego Mścią Panem krajczym koronnym ²² toż dotrzymać obiecuje.

¹⁹ Słowo nieczytelne.

²⁰ Słowo nieczytelne.

²¹ Anna i Aleksander Ostrogscy oprócz Katarzyny, posiadali jeszcze dwie córki, najstarszą Zofię (zm. 1622) wydaną za mąż 10 XI 1613 r. za Stanisława Lubomirskiego oraz najmłodszą Annę Alojżę (1600–1654) poślubioną 24 XI 1620 przez hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza. H. Kowalska, *Ostrogska z Kostków Anna...*, s. 479.

²² Stanisław Lubomirski h. Szreniawa, od 1618 r. krajczy koronny, późniejszy wojewoda i starosta generalny krakowski, syn Sebastiana i Anny z Branickich. W. Czaplński, *Lubomirski Stanisław (1583–1649)*, [w:] PSB, t. 18, s. 42–45.

Piąta. Działem też, który Księżna Jej Mśc po uczynieniu nagród sługom w rzeczach ruchomych po Książętach Ich Mściach²³ zostałych, uczyni i między córki swe rozdać raczyła, Jego Mśc Pan wojewoda kontentuje się i Księżna Jej Mśc Panna Katarzyna małżonka Jego Mści przyszła kontentować się powinna.

Które wszystkie kondycje zapisują się na dobrach swych strzymać, pod zakładem pięćdziesiąt tysięcy złotych polskich i ten kontrakt Księżna Jej Mśc actami [grodzkimi] lub[elskimi] ziemskimi [przemyskimi]²⁴, a Jego Mśc Pan wojewoda grodzkimi grabowieckimi okazować najdalej do tego dnia mają. Na co się Jego Mści rękami swymi podpisali i pieczęci swe przycisnąć rozkazali. Działo się w Jarosławiu dnia osiemnastego lutego Roku Pańskiego 1620.

Anna z Stemberku
Księżna Ostrogska
ręką swą

Tomasz Zamoyski
wojewoda kijowski

²³ Adam Konstanty (1596–1618) i Janusz (1598–1619), synowie wojewody wołyńskiego Aleksandra Ostrogskiego i Anny z Kostków Ostrogskiej. H. Kowalska, *Ostrogski Aleksander (1570–1603)*, [w:] PSB, t. 24, s. 480.

²⁴ Słowo trudne do odczytania.